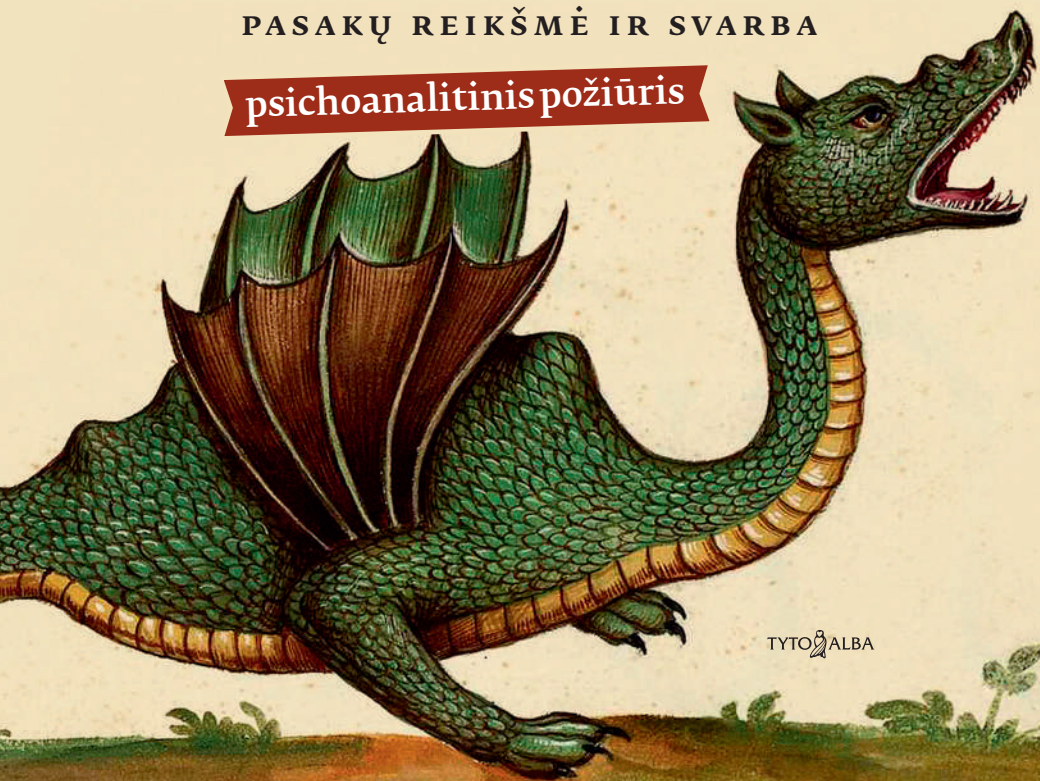


KODĖL
Bruno Bettelheim **MUMS**
REIKIA
stebuklo

PASAKŲ REIKŠMĖ IR SVARBA

psichoanalitinis požiūris



TYTO ALBA

KODĖL
Bruno Bettelheim **MUMS**
REIKIA
stebuklo

PASAKŲ REIKŠMĖ IR SVARBA

Psichoanalitinis požiūris

Iš anglų kalbos vertė
Vytautas Grenda

VILNIUS 2017

Bruno BETTELHEIM
THE USES OF ENCHANTMENT
Penguin Books, London, 1991

Knyga išleista Lietuvos kultūros tarybai ir Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai parėmus



LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Viršelyje panaudotas *Ulisse Aldrovandi* piešinio fragmentas iš *Historia serpentum et draconum*, 1640 m.

Copyright © Bruno Bettelheim, 1975, 1976

All rights reserved

© Vytautas Grenda, vertimas į lietuvių kalbą, 2017

© „Tyto alba“, 2017

ISBN 978-609-466-229-4

Turinys

<i>Padėka</i>	9
IŽANGA. Prasmės siekis.....	11

Pirma dalis STEBUKLŲ LOBYNAS

GYVENIMAS DVASIOS AKIMIS.....	39
„PASAKA APIE ŽVEJĮ“:	
pasakos ir pasakėčios palyginimas.....	46
PASAKA IR MITAS:	
optimizmas prieš pesimizmą.....	56
„PASAKA APIE TRIS PARŠIUKUS“:	
malonumo principas prieš tikrovės principą.....	66
VAIKUI REIKIA STEBUKLŲ.....	71
PASITENKINIMAS PAKAITALAIS IR SĄMONINGAS SUVOKIMAS.....	83
EKSTERNALIZACIJOS SVARBA:	
fantastiniai veikėjai ir įvykiai.....	93
PERMAINOS:	
fantazija apie piktą pamotę.....	101
KAIP TVARKOMAS CHAOSAS.....	112
„BIČIŲ MOTINĖLĖ“:	
kaip pasiekama integracija.....	115

„BROLIUKAS IR SESUTĖ“:	
mūsų dvilypės prigimties suvienijimas.....	118
„JŪREIVIS SINDBADAS IR NEŠIKAS SINDBADAS“:	
vaizduotė ir tikrovė.....	126
„TŪKSTANČIO IR VIENOS NAKTIES“ RĒMINANTI ISTORIJA.....	131
PASAKOS APIE DU BROLIUS	137
„TRYS KALBOS“:	
kaip pasiekama integracija	146
„TRYS PLUNKSNELĖS“:	
jauniausias vaikas kaip kvailutis	154
EDIPIŠKI KONFLIKTAI IR JŲ SPRENDIMAS:	
karžygys išvaduotojas ir belaisvė karalaitė	167
VAIZDUOTĖS BAIMĖ:	
kodėl pasakos buvo uždraustos	175
VAIZDUOTĖ PADEDA PERŽENGTI KŪDIKYSTĖS RIBAS.....	185
„ŽĄSININKĖ“:	
kaip tapti nepriklausomam	202
VAIZDUOTĖ, ATSINAUJINIMAS, IŠSIVADAVIMAS IR PAGUODA.....	214
KAIP SEKTI PASAKAS.....	224

Antra dalis PASAKŲ ŠALYJE

„ANSELIS IR GRYTUTĖ“	235
„RAUDONKEPURAITĖ“	246
„DŽEKAS IR PUPOS STIEBAS“	270
PAVYDI KARALIENĖ „SNIEGUOLĖJE“ IR EDIPO MITAS.....	285
„SNIEGUOLĖ“	293
„AUKSASĖ IR TRYS LOKIAI“	315
„MIEGANČIOJI GRAŽUOLĖ“	329
„PELENĖ“	346

GYVŪNO JAUNIKIO PASAKŲ CIKLAS

Pastangos subręsti.....	405
„PASAKA APIE JAUNIKAITĮ, IŠĖJUSĮ BAIMĖS MOKYTIS“	410
GYVŪNAS JAUNIKIS	413
„BALTUOLYTĖ IR ROŽELĖ“	418
„KARALAITIS VARLĖ“	419
„KUPIDONAS IR PSICHĖ“	426
„UŽKERĖTAS PARŠAS“	432
„MĒLYNBARZDIS“	437
„GRAŽUOLĖ IR PABAISA“	444
<i>Pastabos</i>	455
<i>Bibliografija</i>	475

IŽANGA

Prasmės siekis

Jei norime ne tiesiog gyventi šia diena, o iš tikrųjų suvokti savo egzistenciją, mums labiausiai reikia, nors ir sunkiausia, savo gyvenime rasti prasmę. Kaip žinoma, daug žmonių neteko noro gyventi ir liovėsi stengtis, nes šios prasmės jiems rasti nepavyko. Gyvenimo prasmės supratimas nėra įgaunamas staiga, sulaukus tam tikro amžiaus, net kai žmogus, žiūrint pagal nugyventą laiką, yra pasiekęs brandą. Priešingai, tvirtai suvokti, kokia galėtų ar turėtų būti tavo gyvenimo prasmė, ir yra pasiekti psichologinę brandą. O ji pasiekama kaip galutinis ilgalaikės raidos rezultatas: kiekviename gyvenimo laikotarpyje siekiame to truputėlio prasmės, kuris atitiktų tuometį mūsų dvasios ir proto raidos tarpsnį, – ir privalome rasti.

Kitaip nei antikiniame mite, išmintis nepasirodo staiga ir visiškai susiformavusi kaip Atėnė iš Dzeuso galvos. Ji kaupiama žingsnis po žingsnio, nuo pačios iracionaliausios užuomazgos. Tik suaugęs žmogus, remdamasis tuo, ką patyrė, gali sau pagrįstai atsakyti į klausimą, kokią prasmę turi jo gyvenimas šiame pasaulyje. Deja, labai daug tėvų nori, kad vaikų dvasinis gyvenimas būtų toks kaip jų, – tarsi brandus savęs ir

pasaulio supratimas bei gyvenimo prasmės nuovoka neturėtų lavėti taip pat pamažu kaip mūsų kūnas ir dvasia.

Šiandien, kaip ir ankstesniais laikais, ugdant vaiką svarbiausia ir kartu sunkiausia užduotis yra padėti jam gyvenime rasti prasmę. Vaikas ją gali rasti tik žengęs daugelį raidos žingsnių. Raidos procese vaikas turi žingsnis po žingsnio mokytis vis geriau save suprasti. Tada jis pradeda geriau suprasti kitus, o ilgainiui gali užmegzti su jais ryšius, teikiančius pasitenkinimą ir prasmės pojūtį ir jam, ir jiems.

Kad žmogus rastų giliau glūdinčią prasmę, jis turi išmokti įveikti varžančias į save sutelkto gyvenimo ribas ir patikėti, kad daug duos gyvenimui – jei ne dabar, tai kada nors vėliau. Ši nuostata būtina, kad žmogus būtų patenkintas savimi ir savo veikla. Kad nebūtų lemties užgaidų valioje, jis turi kaupti vidinius išteklius, padedančius emocijoms, vaizduotei ir protui vienam kitą palaikyti ir stiprinti. Teigiami jausmai suteikia mums jėgų proto galioms lavinti; tik į ateitį sudėtos viltys gali palaikyti mus, kai tenka patirti neišvengiamų negandų.

Mano, kaip smarkiai sutrikusios pusiausvyros vaikų pedagogo ir terapeuto, pagrindinė užduotis buvo grąžinti jų gyvenimui prasmę. Dirbdamas šį darbą, aiškiai supratau, kad jei vaikai būtų auginami siekiant, jog gyvenimas jiems būtų prasmingas, ypatingos pagalbos nereikėtų. Man kilo klausimas: kaip nustatyti, kokia patirtis vaiko gyvenime labiausiai padeda stiprinti gebėjimą rasti prasmę savo gyvenime ir suteikti daugiau prasmės gyvenimui apskritai. Kalbant apie šį uždavinį, nieko nėra svarbiau už tėvų ir kitų vaiko rūpintojų daromą įtaką. O antras pagal svarbą yra mūsų kultūros paveldas, bet jis turi būti vaikui perteikiamas tinkamai. Kai vaikai maži, tokias žinias geriausiai perduoda literatūra.

Atsižvelgdamas į tai, pajutau didelį nepasitenkinimą daugeliu literatūros kūrinių, parašytų vaiko dvasiai ir asmenybei ugdyti, nes jie nesužadina ir nestiprina tų išteklių, kurių vaikui labiausiai reikia norint susidoroti su dideliais vidiniais sunkumais. Elementoriai, iš kurių vaikas mokosi skaityti mokykloje, parašyti taip, kad suteiktų reikiamų gebėjimų, bet neatsižvelgiama į prasmę. Vadinamojoje literatūroje vaikams vos ne visada stengiamasi suteikti pramogą arba žinių, arba abiejų dalykų. Tačiau dauguma šių knygų yra tokio lėkšto turinio, kad iš jų nedaug tegalima pasisemti prasmės. Kai tai, ką išmokstama skaityti, nesuteikia nieko svarbaus skaitytojo gyvenimui, įgyti gebėjimai, tarp jų ir mokėjimas skaityti, tampa mažiau vertingi.

Visi esame linkę vertinti būsimus veiklos privalumus atsižvelgdami į tai, ką ji duoda dabar. Bet tai ypač būdinga vaikui, kuris, daug labiau nei suaugusysis, gyvena dabartyje, ir nors turi rūpesčių dėl ateities, visai miglotai tenutuokia, ko ji gali pareikalauti ir kokia būti. Kai kūriniai, kurių vaikas klausosi ar kuriuos šiuo metu skaito, yra tušti, mintis, kad išmokęs skaityti jis vėliau galės praturtinti savo gyvenimą, atrodo esanti tuščias pažadas. Blogiausias šių knygų vaikams bruožas – jos apgaule atima iš vaiko tai, ką jam literatūros patirtis turėtų suteikti: neleidžia pasiekti gilesnės prasmės ir to, kas jam yra prasminga dabartiniame raidos tarpsnyje.

Kad kūrinys tikrai patrauktų vaiko dėmesį, jis turi būti smagus ir sužadinti smalsumą. Tačiau tam, kad praturtintų jo gyvenimą, kūrinys turi pakurstyti vaizduotę; padėti lavinti protą ir geriau suprasti savo jausmus; paisyti jo rūpesčių ir siekių; be išlygų pripažinti jam kylančius sunkumus, bet kartu pasiūlyti būdų pašalinti keblumus, kurie neduoda jam ramybės. Trumpai sakant, kūrinys turi būti susijęs su visais jo asmeny-

bės aspektais iškart; be to, niekada nemenkinti vaikui kylančių keblumų svarbos, priešingai – be išlygų tą svarbą pripažinti, o kartu skatinti labiau pasitikėti savimi ir tikėti savo ateitimi.

Visais šiais atžvilgiais, o ir daugeliu kitų, iš visos „vaikų literatūros“ – su retomis išimtimis – niekas kita nesuteikia vaikui, taip pat suaugusiajam, tiek peno ir pasitenkinimo kaip liaudies pasaka. Tiesa, žiūrint paviršutiniškai, pasakos mažai ko tepamoko apie konkrečias gyvenimo modernioje masių visuomenėje sąlygas; jos buvo sukurtos seniai prieš jai susiformuojant. Bet apie kiekvienoje visuomenėje žmonėms kylančius dvasinius rūpesčius, taip pat apie tinkamus būdus kebliose situacijose rasti išeitį iš pasakų galima sužinoti daugiau nei iš visokių kitokių vaikui suprantamų kūrinių. Kiekvieną gyvenimo akimirką vaikas patiria visuomenės, kurioje gyvena, poveikį, todėl jis tikrai išmoks veikti jos sąlygomis, jei tik turės reikiamų vidinių išteklių.

Būtent dėl to, kad gyvenimas vaiką dažnai glumina, jam reikia dar daugiau galimybių suprasti save šiame sudėtingame pasaulyje, kuriame jis privalo išmokti tvarkytis. O kad vaikas galėtų save suprasti, jam reikia padėti išvelgti savo jausmų sumaištyje tam tikrą prasmingą nuoseklumą. Jam reikia, kad kas nors pasiūlytų, kaip susitvarkyti savo vidinius namus ir šiuo pagrindu sukurti tvarką ir savo gyvenime. Šią mūsų istorijos akimirką kažin ar būtina pabrėžti, kad jam reikia moralinio ugdymo, kuriuo būtų subtiliai ir tik netiesiogiai parodomi moralaus elgesio privalumai, – ir kalbant ne abstrakčiomis etinėmis sąvokomis, o atsižvelgiant į tai, kas jam atrodo teisinga ir dėl to prasminga konkrečiais atvejais.

Tokią prasmę vaikas randa pasakose. Kaip ir daugelį kitų šiuolaikinės psichologijos išvalgų, šią seniai buvo išsakę poetai. Vokiečių poetas Schilleris rašė: „Mano vaikystės metų pa-

sakose glūdi gilesnė prasmė nei tiesoje, kurios moko gyvenimas.“ („Pikolominiai“, III, 4.)

Šimtmečius (jei ne tūkstantmečius) perpasakojamos pasakos buvo vis labiau tobulinamos, ir jos, įgavusios dvejopą prasmę – išorinę ir slaptąją, dabar randa atgarsį iškart visuose asmenybės lygmenyse, perduodamos prasmę tokiu būdu, kuris veikia ir neišlavintą vaiko, ir išprususį suaugusiojo protą. Taikant psichoanalitinį asmenybės modelį, galima teigti, kad pasakos perteikia svarbių minčių sąmonei, ikisąmonei ir pasąmonei, kad ir koku lygmeniu jos tuo metu veiktų. Šiuose pasakojimuose skiriama dėmesio visuotiniams žmonių rūpesčiams, ypač tiems, kurie yra užvaldę vaiko mintis, todėl jos randa atgarsį jo ką tik užsimezgamame ego ir skatina jo raidą, bet kartu palengvina ikisąmoninę ir pasąmoninę įtampą. Pasakos įvykiams plėtojantis, id įtampa pasidaro sąmonei įtikinama, įgauna konkretų pavidalą, be to, pasaka parodo, kokiais būdais šią įtampą numalšinti taip, kad būtų patenkinti ego ir superego reikalavimai.

Tačiau mano domėjimasi pasakomis paskatino ne tokia techninė jų privalumų analizė. Visai ne, jomis ėmiau domėtis dėl to, kad man parūpo, kodėl, kaip rodo mano patirtis, vaikams – tiek normalaus, tiek sutrikusio vystymosi ir įvairiausių protinių gebėjimų, – pasakos teikia daugiau pasitenkinimo nei visa kita vaikų literatūra.

Kuo labiau stengiausi suprasti, kodėl pasakos taip tinka vaiko dvasiniam gyvenimui praturtinti, tuo geriau suvokiau, kad pasakos – daug svarbesnė prasme nei bet kurie kiti skaitiniai – prasideda nuo tos situacijos, kurioje vaikas, kaip psichologinė ir emocinė esybė, iš tikrųjų yra. Jos byloja apie vaiko patiriamą skaudžią dvasinę įtampą tokiu pavidalu, kurį šis nesąmoningai supranta, ir – nemenkindamos nuožmiausios vidinės

kovos akimirkų, kurių tenka patirti raidos procese, – pateikia pavyzdžių, kaip kilusius ir neatidėliotinai šalintinus rūpesčius pašalinti laikinai, o kaip – visam laikui.

Kai gavau Spencerio fondo stipendiją ir atsirado laisvo laiko patyrinėti, kuo psichoanalizė gali būti naudinga vaikų ugdymui, – o skaityti ir klausytis juk yra esminiai lavinimosi būdai, – nutariau, kad verta pasinaudoti šia proga ir išsamiau bei nuodugniau pasiaiškinti, kodėl pasakos yra tokia vertinga vaikų ugdymo priemonė. Viliuosi, kad deramai supratę, kokių ypatingų privalumų turi pasakos, tėvai ir mokytojai pasirūpins, kad joms vaiko gyvenime vėl tektų šimtmečius turėtas svarbiausias vaidmuo.

Pasakos ir egzistenciniai sunkumai

Kad įveiktų psichologinius keblumus, kylančius augant, – nugalėtų narcisistinį nusivylimą, išspręstų edipiškas dilemas, įveiktų polinkį konkuruoti su broliais ir seserimis, įstengtų atsikratyti vaikiškų priklausomybių, įgautų savasties, savivertės bei moralinės pareigos jausmą, – vaikas turi suprasti, kas vyksta jo sąmoningoje asmenybės dalyje, o tada galės susidoroti ir su tuo, kas vyksta pasąmonėje. Šį supratimą ir gebėjimus jam padeda įgauti ne racionalus savo pasąmonės prigimties ir turinio suvokimas, o jos pažinimas, kurį teikia svajos, kuriose vaikas, skatinamas nesąmoningos įtampos, apmąsto parankius pasakojimo elementus, juos pertvarko ir fantazuoja apie juos. Taip darydamas, vaikas suranda nesąmoningam turiniui vietos sąmoningose fantazijose ir tai jam leidžia su tuo turi-

niu susitvarkyti. Būtent šiuo požiūriu pasakų nauda neprilygstama, nes jos vaiko vaizduotei suteikia naujos erdvės, kurios jis negalėtų atrasti visai savarankiškai. Dar svarbiau tai, kad pasakų forma ir struktūra vaikui sužadina vaizdinių, pagal kuriuos jis gali suteikti savo svajoms struktūrą, o tai padeda jam kreipti savo gyvenimą geresne linkme.

Ir vaiko, ir suaugusiojo elgesį lemia tai, kas nesąmoninga. Kai tai, kas nesąmoninga, išstumiamą ir nesąmoningam turiniui neleidžiama patekti į sąmoningąją sritį, ilgainiui žmogaus sąmonę pusiau užvaldo šių nesąmoningų elementų išvediniai, o jei taip neįvyksta, jis būna priverstas juos griežtai ir kompulsyviai tramdyti, o tai gali smarkiai suluošinti jo asmenybę. Bet kai žmogui iš dalies *leidžiama* įsisąmoninti nesąmoningą medžiagą ir jis jai skiria dėmesio vaizduotėje, pavojus, kad ši medžiaga padarys žalos, – mums ar kitiems, – labai sumažėja ir kai kurios joje glūdinčios jėgos tada gali būti panaudotos geriems tikslams. Tačiau tėvai dažniausiai mano, kad reikia atitraukti vaiko dėmesį nuo to, kas jam kelia daugiausia rūpesčių, – nuo beformių ir bevardžių jo nerimo objektų, nuo jo chaotiškų, piktų ir net smurtingų fantazijų. Daugelis tėvų mano, kad vaikas turėtų susidurti tik su sąmonės tikrove arba maloniais ir norus tenkinančiais vaizdiniais – kad jis turėtų matyti tik šviesiąją pasaulio pusę. Bet toks vienpusiškas penas pasotina dvasią tik vienpusiškai, o tikras gyvenimas ne visada šviesus.

Dažnai stengiamasi, kad vaikai nesužinotų, jog daugelio negerų dalykų, kurių būna gyvenime, šaltinis yra pati mūsų prigimtis – kiekvienam žmogui būdingas polinkis veikti agresyviai, nevisuomeniškai, savanaudiškai, skatinamam pykčio ir nerimo. Užtuot tai paaiškinę, mes norime, kad mūsų vaikai manytų, jog iš prigimties visi žmonės yra geri. Bet vaikai žino,

kad *jie* ne visada yra geri; ir net kai jie būna geri, dažnai labiau norėtų tokie nebūti. Tai nedera su tuo, ką jiems sako tėvai, todėl vaikas sau pačiam tampa pabaisa.

Vyraujančiai kultūrai būdingas noras apsimesti, – ypač kai reikalas susijęs su vaikais, – kad tamsioji žmogaus pusė neegzistuoja. Ši kultūra išpažįsta tikėjimą optimistiniu meliorizmu*. Manoma, kad pačios psichoanalizės tikslas yra palengvinti gyvenimą, – bet jos kūrėjo ketinimai buvo kitokie. Psichoanalizė buvo sukurta tam, kad žmogus galėtų pripažinti, jog gyvenimo prigimtis abejotina, tačiau nesileistų tos prigimties nugalimas ir nepasiduotų eskapizmui. Freudas nurodo, kad tik drąsiai kovodamas su jėgomis, kurios atrodo nenugalimos, žmogus gali išgauti iš savo gyvenimo prasmę.

Pasakos įvairiais pavidalais perteikia vaikui būtent šią mintį: jos byloja, kad kova su dideliais sunkumais yra neišvengiama, neatskiriama žmogaus gyvenimo dalis; bet jei, užuot pasitraukęs, ryžtingai pasitiksi netikėtus ir dažnai nepelnytus negandas, tuomet įveiksi visas kliūtis ir galiausiai pasieksi pergalę.

Nors šie egzistenciniai rūpesčiai mums visiems yra esmingai svarbūs, šiuolaikiniai mažiems vaikams skirti kūriniai jų dažniausiai vengia. Labiausiai vaikui reikia simboliniu pavidalu išreikštų užuominų, kaip šiuos sunkumus įveikti ir išvengus pavojų pasiekti brandą. „Saugiuose“ pasakojimuose neminama nei mirtis, nei senatvė, mūsų gyvenimo ribos, nei troškimas gyventi amžinai. Pasaka, priešingai, atvirai parodo vaikui pagrindines sunkias situacijas, į kurias patenka žmogus.

Pavyzdžiui, daugelis pasakų prasideda motinos arba tėvo mirtimi. Jose dėl šios mirties tenka patirti pačių skaudžiausių

* Meliorizmas – pažiūra, kad pasaulį galima pagerinti (*vert. past.*).

negandų, tokių, kokių gimdytojų mirtis (ar jos baimė) sukelia ir tikrame gyvenime. Kitose pasakojama, kaip tėvas atėjęs senatvei nusprendžia, kad naujai kartai jau laikas užimti jo vietą. Bet pirma įpėdinis turi parodyti turįs reikiamų gebėjimų ir esąs to nusipelnęs. Brolių Grimmų pasaka „Trys plunksnelės“ prasideda taip: „Gyveno kartą karalius ir turėjo tris sūnus. [...] Atėjo metas, kai karalius paseno, nustojo sveikatos ir pradėjo apie mirtį galvoti, bet nežinojo, kuris sūnus po jo turėtų karalystę paveldėti.“⁴⁴ Kad tai nuspręstų, karalius skiria sūnams po sunkią užduotį. Kuris susidoros su ja geriausiai, „po mano galvos ir būsit karalius“⁴⁵.

Pasakoms būdinga nusakyti egzistencinę dilemą trumpai ir aiškiai. Tai leidžia vaikui skirti dėmesio sunkumo esmei, o sudėtingesnis siužetas jį supainiotų. Pasaka visas situacijas supaprastina. Jos veikėjai vaizduojami aiškiai, o smulkmenos, kurios nėra labai svarbios, pašalintos. Visi veikėjai tipiški, nėra nepakartojami.

Priešingai nei daugelyje šiuolaikinių vaikams skirtų kūrinių, pasakose blogio esama visur, kaip ir dorybės. Beveik visose pasakose gėriui ir blogiui suteikiamas konkretus pavidalas – kokie nors veikėjai ir jų veiksmai, – nes gėris ir blogis gyvenime aptinkami visur, ir kiekvienas žmogus turi abejopų polinkių. Būtent dėl šio dvilypumo kyla moralės klausimas, o norint jį išspręsti reikia pastangų.

Blogis, kurio simboliai yra galingas milžinas ar drakonas, raganos galia, klatinga karalienė iš „Snieguolės“, turi savo žavesio ir dažnai kuriam laikui įsigali. Daugelyje pasakų gro-

* *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 146. Čia ir toliau brolių Grimmų pasakos cituojamos iš: Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1–4, vertė Adomas Druktenis, Vilnius: Alma littera, 1999–2000.

** Ten pat, p. 146.

bikui ar grobikei kurį laiką pavyksta užimti vietą, teisėtai priklausančią herojui ar herojei, – pavyzdys yra nedorėlės seserys „Pelenėje“. Pasinėrus į pasakų pasaulį, morališkai lavinamasi, bet ne dėl to, kad pasakos pabaigoje piktadarys nubaudžiamas, nors iš dalies svarbu ir tai. Pasakose, kaip ir gyvenime, bausmė ar jos baimė gali atbaidyti nuo nusikaltimo tik iki tam tikros ribos. Daug veiksmingesnis būdas nuo jo atbaidyti yra įtikinti, kad nusikalsti neapsimoka, ir kaip tik dėl to pasakose blogas žmogus visada pralaimi. Moralų elgesį skatina ne dorybės pergalė, kuria baigiasi pasaka, o tai, kad pagrindinis personažas vaikui yra patraukliausias, ir visą laiką, kol herojus vargsta, vaikas su juo tapatinasi. Tapatindamasis su personažu, vaikas įsivaizduoja kartu su juo kenčias išbandymus ir bėdas, o dorybei pasiekus pergalę kartu su juo džiūgauja. Vaikas imasi tapatintis su personažais niekieno neskatinamas, o moralę jam skiepija vidinės ir išorinės herojaus kovos.

Pasakų veikėjai ne dvilyčiai – jie nėra kartu ir geri, ir blogi, kaip mes visi tikrovėje. Tačiau priešybės vyrauja vaiko mąstyme, todėl jos vyrauja ir pasakose. Veikėjas yra arba geras, arba blogas ir visai neturi tarpinių savybių. Vienas brolis kvailas, kitas gudrus. Viena sesuo dora ir darbšti, kitos niekšės ir tinginės. Viena graži, kitos bjaurios. Vienas iš tėvų labai geras, kitas blogas. Priešingų personažų sugretinimu nesiekama pabrėžti, koks elgesys teisingas, kaip būtų daroma pamokomose istorijose. (Būna moralės atžvilgiu neutralių pasakų, kur gėris ar blogis, grožis ar bjaurumas neatlieka jokio vaidmens.) Kai vaikui parodomas charakterio priešybės, jis gali nesunkiai suprasti jų skirtumą, bet jei veikėjai būtų vaizduojami tikroviškiau, jei jie būtų tokie sudėtingi, kokie būna tikri žmonės, jam tai suprasti būtų sunkiau. Laikas dviprasmybėms ateis vėliau,

kai imant pavyzdį iš teigiamų personažų, su kuriais buvo tapatinamasi, susiformuos palyginti tvirta asmenybė. Tada vaikas turės pagrindą, leidžiantį suprasti, kad žmonės labai skirtingi, todėl reikia rinktis, koks nori būti. Pasakose vaizduojami priešybių skirtumai palengvina šį esminį apsisprendimą, kuris bus visos tolesnės asmenybės raidos pagrindas.

Be to, vaikas renkasi atsižvelgdamas ne tiek į gero ir blogo elgesio priešybę, kiek į tai, kas jam sužadino prielankumą, o kas – pasibjaurėjimą. Kuo paprastesnis ir suprantamesnis yra geras veikėjas, tuo lengviau vaikui su juo tapatintis ir atmesti kitą, blogąjį. Vaikas tapatinasi su geru veikėju ne dėl to, kad šis geras, o todėl, kad jam labai patinka asmeninės jo savybės. Vaikui kyla klausimas ne „ar aš noriu būti geras?“, o „į ką noriu būti panašus?“ Pagrindas, kuriuo remdamasis vaikas atsako į šį klausimą, yra nuoširdi savęs projekcija į vieną pasakos veikėją. Jei tas veikėjas yra labai geras, tada vaikas nusprendžia, kad taip pat nori būti geras.

Moralės atžvilgiu neutraliose pasakose geri veikėjai nepriešinami blogiems ir su jais negretinami. Mat tokių pasakų paskirtis visai kitokia. Tokios pasakos, kurių tipiškai veikėjai yra Batuotas katinas, gudrybėmis padedantis veikėjui pasiekti tikslą, ir Džekas, pavagiantis milžino lobį, ugdo charakterį ne skatindamos rinktis iš gera ir bloga, o suteikdamos vaikui viltį, kad net ir droviausiems gyvenime gali pasisekti. Šiaip ar taip, kokia vaikui nauda iš to, kad nuspręs būti geras, jei jis jaučiasi esąs visai nereikšmingas ir dėl to baiminasi niekada nieko nepasiekti? Šiuose pasakojimuose nekeliami moralės klausimai – juose patikinama, kad sėkmė pasiekiamą. Kaip pasitikti lemtį – tikint, jog gyvenime kylančius sunkumus galima įveikti, ar su pralaimėjimo lūkesčiais, – tai taip pat yra labai svarbus egzistencinis klausimas.

Esmingi vidiniai konfliktai, kylantys iš mūsų pirmųkščių varų ir audringų emocijų, daugelyje šiuolaikinės vaikų literatūros kūrinų visai neigiami, todėl vaikui nepadedama jų spręsti. Bet vaikas patiria beviltišką vienišumą ir atskirties jausmą, dažnai jaučia mirtiną nerimą. Dažniausiai jis negali šių jausmų išreikšti žodžiais, o jei ir gali, tai tik netiesiogiai: bijo tamsos ar kokio nors gyvūno, jaučia nerimą dėl savo kūno. Kai tėvas ar motina suvokia, kad vaikas patiria šias emocijas, tai juos trikdo, todėl jie linkę jų nepaisyti arba, patys jausdami nerimą, menkina šią išsakytą baimę, tikėdamiesi, kad taip ją pridengs.

Pasakoje, priešingai, labai rimtai žiūrima į tokį egzistencinį nerimą ir dilemas, tiesiogiai skiriama dėmesio, pavyzdžiui, meilės poreikiui, baimei būti nevertinamam, gyvenimo meilei ir mirties baimei. Be to, pasakoje sprendimai parodomi taip, kad remdamasis savo protiniais gebėjimais vaikas juos gali suprasti. Pavyzdžiui, kai kurios pasakos baigiamos žodžiais „jei jie nenumirė, tai ir dabar tebegyvena“ – taip pateikiama dilema, kylanti dėl troškimo gyventi amžinai. Kitokia pabaiga – „ir nuo to laiko jie gyveno laimingai“ – nė akimirksniui neapmulkina vaiko, kad amžinas gyvenimas įmanomas. Bet taip baigiant pasaką atskleidžiamas vienintelis dalykas, galintis palengvinti naštą, kurią jaučiame šioje žemėje tegalėdami gyventi taip trumpai, – ryšys su kitu ar kita, kuris mus tikrai patenkintų. Pasakos moko, kad jį užmezgus pasiekama viršūnė – didžiausias emocinis saugumas, kokį galima patirti gyvenime, bei tvariausi santykiai. Vien tai gali išsklaidyti mirties baimę. Taip pat pasaka moko, kad suradus tikrą brandžią meilę nebereikia trokšti gyventi amžinai. Apie tai byloja kita pasakoms būdinga pabaiga: „Ir gyveno jie ilgai ir laimingai.“

Pirma dalis

STEBUKLŲ LOBYNAS

GYVENIMAS DVASIOS AKIMIS

„Raudonkepuraitė buvo mano pirmoji meilė. Man atrodė, kad jei būčiau galėjęs vesti Raudonkepuraitę, būčiau patyręs tobulą palaimą.“ Šie Charleso Dickenso žodžiai liudija, kad jis, kaip ir nesuskaičiuojami milijonai per amžius gyvenusių viso pasaulio vaikų, žavėjosi pasakomis. Jau būdamas garsus visame pasaulyje Dickensas pripažino, kad stebuklingi pasakų veikėjai ir nutikimai padarė didelę įtaką jo asmenybės ir jo kūrybinio gėnijos formavimuisi. Jis ne kartą išreiškė panieką tiems, kurie, skatinami neišmintingo ir smulkmeniško racionalumo, reikalavo pasakas racionalizuoti, cenzūruoti ar uždrausti, ir dėl to vaikai gyvenime daug prarado. Dickensas suprato, kad pasakų vaizdiniai labiau nei bet kas kita vaikams padeda atlikti sunkiausią, bet svarbiausią ir daugiausia pasitenkinimo teikiančią užduotį: pasiekus didesnę sąmonės brandą, suteikti civilizuotą pavidalą savo pasamonėje tvyrančiai įtampai.¹

Mūsų dienomis, kaip ir praeityje, pasakos gali atverti tiek kūrybingų, tiek vidutinių gebėjimų vaikų dvasią taip, kad jie pajustų viską, kas gyvenime vertingiausia, ir tada galėtų nesunkiai išmokti gėrėtis nuostabiausiais literatūros ir meno kūriniais. Pavyzdžiui, poetas Louisas MacNeice'as sako, kad „tikros pasakos man kaip asmenybei visada daug reiškė, net kai mokiausi vie-

šojoje mokykloje, kur tai pripažinęs susigadindavai reputaciją. Priešingai nei teigia daug žmonių net ir dabar, pasaka, bent jau klasikinė liaudiška pasaka, yra daug rimtesnis dalykas nei vidutinis natūralistinis romanas, kuris bando patraukti dėmesį dalykais, ne ką rimtesniais už laikraščio paskalų skyrelį. Nuo liaudiškų iki įmantrių pasakų, tokių kaip Hanso Anderseno ar norvegų mitologijos, bei istorijų, pasakojamų, pavyzdžiui, „Alisos“ knygoje ir „Vandens vaikuose“, būdamas maždaug dvylikos priešau iki „Fėjų karalienės“.⁴² Tokiems literatūros kritikams kaip G. K. Chestertonas ir C. S. Lewisas atrodė, kad pasakos yra „dvasiniai tyrinėjimai“, taigi jos „parodo gyvenimą tikroviškiausiai“, nes atskleidžia jį „tokį, kokį jį mato, jaučia ar spėja esant dvasia“⁴³.

Kitaip nei bet kuris kitas literatūros kūrinys, pasakos parodo kelią tapatybės ir pašaukimo ieškančiam vaikui, taip pat parodo, kokia patirtis jam būtina charakteriui toliau ugdyti. Pasakos leidžia suprasti, kad nors ir tenka patirti nelaimių, teikiantis pasitenkinimą ir geras gyvenimas yra pasiekiamas, – bet tik tada, jei nevengsi pavojų ir kovosi, nes be kovos tikrosios tapatybės niekada nesurasi. Pasakos suteikia vilčių, kad jei vaikas išdrįs leistis į šias bauginančias ir daug pastangų reikalaujančias paieškas, į pagalbą ateis palankios jėgos ir jis pasieks tikslą. Taip pat pasakos įspėja, kad tiems, kurie, būdami pernelyg baugštūs ir siaurai mąstantys, nesileidžia į pavojingas savęs paieškas, teks gyventi nuobodžiai – jei jų neištiks dar blogesnis likimas.

Pasakas mėgstantys ir jų svarbą jaučiantys ankstesnių kartų vaikai sulaukdavo paniekos tik iš pasipūtėlių, – taip atsitiko MacNeice'ui. Šiais laikais daugelis mūsų vaikų patiria daug baisesnę netektį, nes apskritai negauna progos pažinti pasakų. Dabar dauguma vaikų susiduria su pagražintais ir supaprast-

tintais pasakų variantais, kuriuose jų prasmė sumenkinta ir jokios gelmės nelikę, – kaip filmuose ar televizijos laidose, kur pasakos paverčiamos tuščia pramoga.

Beveik per visą žmonijos istoriją vaiko dvasinis gyvenimas, išskyrus tiesioginę patirtį šeimoje, priklausė nuo mitinių bei religinių pasakojimų ir nuo pasakų. Ši tradicinė literatūra penėjo vaiko vaizduotę ir skatino jį fantazuoti. Kartu šie pasakojimai atsakydavo į svarbiausius vaikui kylančius klausimus, jie buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, padėdavusių jam tapti visuomenės dalimi. Mitų ir su jais glaudžiai susijusių religinių legendų medžiaga padėdavo vaikams suprasti, kokia yra pasaulio kilmė ir tikslas, kokie yra visuomenės idealai, iš kurių jis gali imti pavyzdį. Tai buvo nenugalimo herojaus Achilo ir gudriojo Odisejo vaizdiniai, taip pat Heraklio, kurio gyvenimo istorija liudijo, jog net ir stipriausiam vyrui nėra nepriderama mėžti nešvariausių tvartus; ir šventojo Martyno, kuris atrėžė pusę savo apsiausto vargšui elgetai aprengti. Netiesa, kad tik nuo Freudo Edipo mitas tapo svarbiausiu vaizdiniu, padedančiu mums suprasti visada naujus, bet nuo seno kylančius sunkumus, kurių patiriame dėl sudėtingų ir dviprasmių tėvams jaučiamų jausmų. Remdamasis šia antikine istorija, Freudas padėjo mums įsisąmoninti neišvengiamą jausmų sumaištį, kurią savaip tenka įveikti kiekvienam tam tikro amžiaus vaikui.

Hinduizmo civilizacijoje Ramos ir Sytos istorija („Ramajanos“ dalis), pasakojanti apie jų taikingą drašą ir aistringą ištikimybę vienas kitam, yra meilės ir santuokos santykių pirma-vaizdis. Be to, ši kultūra kiekvieną ragina stengtis atgaivinti šį mitą savo gyvenime: kiekviena hinduistų nuotaka vadinama Syta ir kaip vestuvių ceremonijos dalį suvaidina tam tikrus mito epizodus.

Tai, kas vyksta žmogaus vidiniame pasaulyje, pasakoje eksternalizuojama ir todėl gali būti suvokiama taip, kaip tai išreiškia pasakos veikėjai ir įvykiai. Dėl šios priežasties tradicinėje hinduistų medicinoje psichiškai sutrikusiam žmogui kaip meditacijos objektas būdavo pateikiama pasaka, suteikianti pavidalą jo konkreitiems rūpesčiams. Buvo tikimasi, kad jei netekęs pusiausvyros žmogus apmąstys ją, tai padės jam susidaryti vaizdą, kokia yra ta verčianti kentėti gyvenimo aklavietė ir kaip iš jos išsivaduoti. Atsižvelgdamas į tai, ką konkreti pasaka byloja apie žmogaus neviltį, jo viltis ir būdus įveikti negandas, ligonis galėdavo ne tik rasti išeitį iš aklavietės, bet ir sužinoti būdą atrasti save, kaip save atrado pasakos veikėjas.

Tačiau ypatingą pasakų svarbą augančiam žmogui lemia kai kas kita nei pamokymai, kaip tinkamai elgtis pasaulyje, – tokios išminties gausu religijoje, mituose ir pasakėčiose. Pasakose nesiekama pavaizduoti pasaulio tokio, koks jis yra, ir nepatariama, ką reikia daryti. Jei jose būtų tokių patarimų, ligonis hinduistas būtų verčiamas sekti primestu elgesio pavyzdžiu – tai būtų net ne prasta terapija, o terapijos priešybė. Pasaka daro terapinį poveikį, nes ligonis, apmąstydamas, ką ji leidžia suprasti apie jį patį ir šiuo gyvenimo metu kilusius vidinius konfliktus, randa *savo* sprendimus. Parinktos pasakos turinys paprastai neturi nieko bendra su išoriniu ligonio gyvenimu, bet yra labai susijęs su jo vidiniais keblumais, kurie atrodo nesuvokiami ir dėl to neįveikiami. Akivaizdu, kad pasaka kalba ne apie išorinį pasaulį, nors jos pradžia gali būti gana tikroviška ir į ją gali būti jausta kasdienybės bruožų. Netikroviškas pasakų pobūdis (kuris nepatinka siaurai mąstantiems racionalistams) yra svarbi priemonė aiškiai parodyti, kad čia

svarbu ne naudingos žinios apie išorinį pasaulį, o vidiniai asmenybės vyksmai.

Daugumoje kultūrų nėra aiškios ribos, kuri skirtų mitą nuo liaudies ar stebuklinių pasakų. Visa tai kartu sudaro neraštingos visuomenės literatūrą. Šiaurės Europos kalbose ir mitui, ir pasakai įvardyti tėra vienas žodis – *saga*. Vokiečių kalba mitams įvardyti išlaikė žodį *Sage*^{*}, o pasaka vokiškai vadinama *Märchen*. Gaila, kad tiek angliškas, tiek prancūziškas pasakų įvardijimas pabrėžia fėjų vaidmenį^{**}, nes daugumoje pasakų fėjos nedalyvauja. Mitai ir pasakos įgauna apibrėžtą pavidalą tik tada, kai yra užrašomi ir jų nuolatinė kaita baigiasi. Prieš užrašant šie pasakojimai šimtmečius būdavo perpasakojami, trumpinami arba nepaprastai išplečiami, o kai kurie pasakojimai susiliejo su kitais. Visi jie būdavo keičiami atsižvelgiant į tai, kas, pasakotojo nuomone, labiausiai domino klausytojus, į tai, kas tuo metu rūpėjo jam pačiam, ir į savitus epochos rūpesčius.

Vienos stebuklinės ir liaudies pasakos išsirutuliojo iš mitų, o kitos tapo jų dalimi. Ir mituose, ir pasakose buvo įkūnyta visuomenės sukaupta patirtis, nes žmonės norėjo atminti praeities išmintį ir perduoti ją ateities kartoms. Šie pasakojimai yra aruodas, kupinas reikšmingų įžvalgų, palaikiusių žmoniją, kuriai ilgai tekdavo patirti likimo vingius. Jokiais kitais kūrinių šis paveldas vaikams nėra atskleidžiamas taip paprastai, tiesiai ir taip suprantamai.

* *Sage* dar gali reikšti sakmę, legendą, padavimą (*vert. past.*).

** Pasaka (stebuklinė) angliškai vadinama *fairytale* (pažodžiui „fėjų pasakojimas“, „fėjų istorija“) pagal prancūzišką pavadinimą *conte de fées* (*vert. past.*).

Mitai ir pasakos turi daug bendra. Tačiau mituose daug labiau nei pasakose kultūrinis herojus klausytojui vaizduojamas kaip pavyzdys, kuriuo jis turi kiek įmanydamas sekti gyvenime.

Mitas, kaip ir pasaka, gali simboliniu pavidalu išreikšti vidinį konfliktą ir pasiūlyti, kaip jį išspręsti, tačiau mite tai nebūtinai yra pagrindinis dalykas. Mitas savo temą atskleidžia didingai; jis dvasiškai įtaigus; paprastiems mirtingiesiems nuolat keliančių reikalavimus antžmogiškų herojų pavidalu čia veikia ir yra patiriamas dieviškasis pradas. Nors mes, mirtingieji, ir labai stengtumės būti tokie, kokie yra šie herojai, visada liksi-me aiškiai žemesni už juos.

Pasakų veikėjai ir įvykiai taip pat įsmenina ir iliustruoja vidinius konfliktus, bet jose itin subtiliai parodoma, kaip šiuos konfliktus galima išspręsti ir kokie raidos žingsniai toliau galėtų būti žengiami siekiant aukštesnio žmogiškumo. Pasaka sekama paprastai, kasdieniškai; klausytojui nekeliami reikalavimų. Dėl to net ir mažiausias vaikas nesijaučia esąs verčiamas elgtis vienaip ar kitaip, ir jam nėra karto netenka pasijusti menkesniam. Pasaka ne tik nekelia reikalavimų, bet ir padrąsina, suteikia vilčių dėl ateities, skatina tikėtis, kad pabaiga bus laiminga. Būtent dėl to Lewisas Carrollis pavadino ją „meilės dovana“ – šie žodžiai kažin ar tiktų mitui.*

Žinoma, šiuos kriterijus atitinka ne kiekvienas pasakojimas, įtrauktas į kokį nors rinkinį pavadinimu „Pasakos“. Daugelis iš

* *Vaikeli mielas, skaisčiakaktis,
Kaip stebisi svajoklės akys!
Nors pralėkė metai, prabėgo,
Nors skiria jau pusamžis mudu,
Tikiu, sutiksi šypsena šilta
Tu pasaką – tai meilės dovana.*

C. L. Dodgson (Lewis Carroll), *Alisa Veidrodžio karalystėje*.

jų yra tiesiog pramoginės ar pamokomos istorijos arba pasakėčios. Jei tai pasakėčios, jose žodžiais, vaizduojamais veiksmais ar įvykiais – net jei jie pasakiški – nurodoma, kaip elgtis. Pasakėčios reikalauja ir grasina – jos yra moralistinės – arba tiesiog linksmina. Norint nuspręsti, ar kokia nors istorija yra pasaka ar kažkas visai kita, galima paklausti, ar ji verta vadinti meilės dovana vaikui. Tai neblogas būdas atskirti.

Norėdami suprasti, kaip vaikas žiūri į pasakas, kaip pavyzdį aptarkime gausias pasakas, kuriose vaikas pergudrauja milžiną, kuris jį gąsdina ir net kelia pavojų gyvybei. Vaikai intuityviai supranta, ką simbolizuoja šie „milžinai“, – tai patvirtina spontaniška vieno penkiamečio reakcija.

Vienas pašnekesys apie tai, kokios svarbios vaikams yra pasakos, įveikė motinos abejones dėl to, ar pasakoti sūnui tokias „smurtingas ir grėsmingas“ istorijas. Iš pokalbių su sūnumi ji žinojo, kad jis jau yra fantazavęs apie žmogėdras ar jų ryjamus žmones. Motina pasekė jam pasaką „Džekas Milžinų Nugalėtojas“⁴. Baigus pasaką jis paklausė: „Tokių padarų kaip milžinai juk nėra, ar ne?“ Motinai nespėjus patikinti vaiką atsakymu, kuris jau sukosi ant liežuvio galo, – ir dėl kurio pasaka jam būtų praradusi vertę, – jis pridūrė: „Bet yra suaugusieji, o jie – kaip milžinai.“ Jis, būdamas brandaus penkerių metų amžiaus, suprato padrąsinančią pasakos mintį: nors suaugusieji, su kuriais tenka susidurti, gali atrodyti lyg baisūs milžinai, gudrus mažas berniukas įstengs su jais susidoroti.

Šis pastebėjimas atskleidžia vieną priežastį, dėl kurios suaugusieji nenori sekti pasakų: mus trikdo mintis, kad kartais savo vaikams atrodome kaip grėsmingi milžinai, nors taip bū-

na. Taip pat mums nesinori pripažinti, kad jiems atrodo labai lengva mus apgauti ar apkvailinti ir kad ši mintis juos labai džiugina. Tačiau, ar mes sekame jiems pasakas, ar ne, mes vis tiek – tai patvirtina šio mažo berniuko pavyzdys – jiems *atrodome* kaip savanaudžiai milžinai, norintys pasilikti sau visus tuos nuostabius dalykus, kurie suteikia mums galios. Pasakos padrąsina vaikus, kad milžiną jie ilgainiui gali sudoroti – tai yra jie gali užaugti, tapti tokie kaip milžinai ir įgauti tų pačių galių. Tai „didžios viltys, kurios mus žmonėmis padaro“⁵.

Svarbiausia, kad mes, tėvai, sekdami vaikams tokias pasakas galime suteikti visų svarbiausią padrąsinimą: pritarti tam, kad jie pabandytų įsivaizduoti įveikę tuos milžinus. Šiuo atveju skaityti yra ne tas pats, kas klausytis sekamos pasakos, nes, skaitydamas pats, vaikas gali manyti, jog tik kažkoks svetimas žmogus – tas, kuris parašė pasaką ar sudarė knygą, – pritaria tam, kad milžinas būtų pergudrautas ir nugalėtas. Tačiau kai tėvai *seka* vaikui tokią pasaką, jis gali būti tikras, jog jie pritaria tam, kad jis vaizduotėje keršytų už grėsmę, kurią kelia suaugusiųjų viršenybė.

„PASAKA APIE ŽVEJĮ“: *pasakos ir pasakėčios palyginimas*

„Pasakoje apie žvejį“ iš „Tūkstančio ir vienos nakties“ beveik nieko nepraleidžiant įkūnytas milžino ir eilinio žmogaus konflikto motyvas.⁶ Ši tema vienu ar kitu pavidalu bendra visoms kultūroms, nes vaikai visur jaučia baimę ir apmaudą dėl tos

galios, kurią jų atžvilgiu turi suaugusieji. (Vakaruose žinomiausias šios temos variantas aptinkamas brolių Grimmų pasakoje „Dvasia butelyje“.) Vaikai žino, kad jei nesielgia taip, kaip liepia tėvai, apsisaugoti nuo jų rūstybės galima tik vienu būdu – juos pergudravus.

„Pasakoje apie žvejį“ neturtingas žvejys keturis kartus užmeta tinklą į jūrą. Pirmą kartą jis sugauna asilo dvėseną, antrą – ašotį, pilną smėlio ir dumblo. Trečiasis bandymas duoda jam menkesnį laimikį nei pirmieji: šukių ir stiklo duženų. O ketvirtą sykį žvejys ištraukia varinį ašotį. Žvejui atidarius ašotį, pasirodo didžiulis debesis ir virsta milžinišku džinu. Kad ir kaip žvejys maldauja pasigailėti, džinas grasina padaryti jam galą. Žvejį išgelbsti guvus protas: jis ima erzinti džiną, išsakydamas abejonę, ar toks milžiniškas džinas kada galėjo tilpti į tokį mažą indą. Taip jis paskatina džiną grįžti į ašotį ir įrodyti, kad jis tą gali. Tada žvejys mikliai uždengia ašotį, jį tvirtai uždaro ir išmeta atgal į jūrą.

Pagal tą patį motyvą sukurtose kitų kultūrų pasakose blogasis veikėjas įgauna didelio niršaus žvėries pavidalą, ir šis grasina praryti herojų, kuris visai niekuo, išskyrus gudrumą, nepriylgsta priešininkui. Tada herojus ima balsiai svarstyti, kad tokiai galingai dvasiai turėtų būti nesunku įgauti milžiniško padaro pavidalą, bet ji nepajėgtų pasiversti mažu gyvūnėliu, tokiu kaip pelė ar paukštelis. Taip pakursčius tuštybę dvasia pražūva. Kad parodytų, jog jai nėra nieko neįmanomo, piktoji pasiverčia gyvūnėliu, o tada herojus šį lengvai įveikia.⁷

„Pasakoje apie žvejį“ galima rasti daugiau užslėptų ženklų nei kituose pagal šį motyvą sukurtuose pasakojimuose – čia yra reikšmingų detalių, kurios ne visada aptinkamos kituose variantuose. Viena tokia šios pasakos ypatybė yra ta, kad čia

paaikškinama, kodėl džinas tapo toks negailestingas, kad nori nužudyti savo išlaisvintoją. Kita – kad už tris nesėkmingus bandymus galiausiai atlyginama pabandžius ketvirtąsyk.

Suaugusiųjų moralės požiūriu, kuo ilgiau kas nors buvo įkaltintas, tuo dėkingesnis jis turėtų būti išlaisvintojui. Bet džinas aiškina kitaip: sėdėdamas uždarytas butelyje pirmąjį šimtmetį „širdyje pasižadėjau: tą, kuris išlaisvins mane, amžiams apdovanosiu. Bet praėjo dar šimtas metų, ir niekas manęs neišvadavo. Praėjo dar šimtmetis, ir aš pasakiau sau: tam, kas išvaduos mane, aš atskleisiu žemės turtus. Bet niekas neišvadavo. Prabėgo dar keturi šimtai metų, ir aš pasakiau: kas išvaduos mane, išpildysiu tris norus. Bet vėl niekas manęs neišvadavo ir tada, baisiai perpykęs, aš tariau sau širdyje: tą, kas mane dabar išlaisvins, aš užmušiu [...]“*.

Būtent taip jaučiasi mažas vaikas, kai jį „apleidžia“. Iš pradžių jis sau galvoja, kaip džiaugsis, kai grįš motina; arba, jei yra išvartytas į savo kambarį, – kaip smagu bus, kai jam leis iš ten išeiti, ir kaip atsidėkos Motinai. Bet laikui bėgant vaikas vis labiau pyksta ir ima fantazuoti, kaip baisiai atkeršys tiems, kurie iš jo atėmė trokštamą dalyką. Nors iš tikrųjų jis gali būti labai patenkintas, kai jį atleidžia nuo bausmės, vis dėl to jis svyruoja tarp minties, kad atsidėkos, ir minties apie bausmę tiems, dėl kurių jam tenka kęsti nemalonią padėtį. Vadinasi, vaiko akimis, džino minčių gija suteikia šiai pasakai psichologinio tikroviškumo.

Tokios jausmų sekos pavyzdys galėtų būti permainos, ištikusios vieną trimetį berniuką, kurio tėvai kelioms savai-

* Vertė Nida Rutkauskienė, cit. iš: *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 1, Vilnius: Alna litera, 1994, p. 39.

tėms išvyko į užsienį. Vaikas prieš iškeliaujant tėvams mokėjo kalbėti gana gerai, jiems iškeliavus jis taip pat bendraudavo su moterimi, kuri juo rūpinosi, bei kitais. Tačiau grįžus tėvams jis nei jiems, nei niekam kitam dvi savaites nepratarė nė žodžio. Iš to, ką berniukas sakė jį prižiūrinčiai moteriai, buvo aišku, kad, kai tėvų nebuvo, pirmąsias kelias dienas jis labai laukė, kada jie sugrįš. Bet pirmai savaitei baigiantis vaikas pradėjo kalbėti apie tai, kaip pyksta, kad jį paliko, ir kaip jiems grįžus su jais atsitys. Dar po savaitės jis atsisakė net ir kalbėti apie tėvus ir nepaprastai supykdamas ant kiekvieno, kuris juos paminėdavo. Kai motina su tėvu galiausiai parvyko, jis tyliai nuo jų nusigrėžė. Nors tėvai ir labai stengėsi užmegzti su berniuku ryšį, jis ir toliau tvirtai juos atstumdamas. Tėvai atjaučiai stengėsi parodyti, kad supranta, kaip jam sunku, bet prireikė kelių savaičių, kol berniukas vėl pasidarė toks kaip anksčiau. Atrodo, kad laikui bėgant vaiko pyktis stiprėjo, kol tapo toks galingas ir gniuždantis, jog berniukui tapo baisu, kad paleidęs vadžias jis gali pražudyti tėvus arba sulaukti atpildo ir taip pats pražūti. Atsisakymas kalbėti buvo vaiko gynība – būdas apsaugoti save ir tėvus nuo savo nesuvaldomo įniršio pasekmių.

Nežinia, ar „Pasakos apie žvejį“ originalo kalboje yra kas nors panašaus į anglišką posakį *bottled-up*^{*}, vartojamą kalbant apie jausmus. Bet įkalinimo butelyje vaizdinys tada žmonėms buvo toks pat tinkamas kaip ir mums dabar. Kiekvienas vaikas vienaip ar kitaip patiria ką nors panašaus į tai, ką patyrė šis trimetis berniukas, nors paprastai ne tokiu kraštutiniu pavidalu ir be tokių atvirų reakcijų kaip jo. Vaikas pats nežino, kas jam

* sutramdyti (jausmai), pažodžiui – uždaryti į butelį (*angl.*).

atsitiko, – jis žino tik tiek, kad *turi* taip elgtis. Pastangos padėti tokiam vaikui pasiekti racionalų supratimą neduos vaisių ir, be to, jį sugniuždys, nes jis dar racionaliai nemąsto.

Jei mažam vaikui pasakytumėte, jog berniukas taip supyko ant tėvų, kad su jais dvi savaites nesikalbėjo, jis atsakytų: „Tai kvaila!“ Jei bandytumėte paaiškinti, kodėl berniukas dvi savaites su jais nesikalbėjo, vaikui dar tikriaus atrodytų, kad taip elgtis kvaila, – dabar jau ne tik dėl to, kad jo požiūriu tai kvailas elgesys, bet ir dėl to, kad paaiškinimas jam nesuprantamas.

Vaikas negali sąmoningai pripažinti, kad apimtas pykčio gali netekti žado ar kad gali norėti sunaikinti tuos, nuo kurių priklauso jo gyvenimas. Jei jis tai suprastų, būtų priverstas pripažinti, jog jo paties emocijos gali jį įveikti ir tapti nebesuvaldomos – tai labai baisi mintis. Mintis, kad mumyse gali slypėti jėgos, kurių negalime valdyti, yra pernelyg baisi, kad ją būtų galima puoselėti, ir ne tik vaikui.*

Vaikas ne mąsto, o veikia, ir tai tuo labiau tinka, kuo jo jausmai stipresni. Nors vaikas suaugusiųjų pamokytas gali išmokti *sakyti*, kad yra kitaip, jis iš tikrųjų nemano, kad žmonės verkia dėl to, jog jiems liūdna, – jie tiesiog verkia. Žmonės ką nors daužo ar laužo arba liaunasi kalbėję ne dėl to, kad pyksta, – jie tiesiog taip elgiasi. Vaikas gali išmokti įtikti tėvams ir aiškinti savo veiksma taip: „Padariau taip dėl to, kad pykstu.“ Bet vis vien jis suvokia pyktį ne kaip pyktį, o tik kaip impulsą ką nors

* Kaip vaiką gali trikdyti mintis, kad jam nežinant jame vyksta galingi vyksmai, galima iliustruoti įvykiu, nutikusiu vienam septynmečiui, kuriam tėvai norėjo paaiškinti, kad jis emocijų pagautas padarė kai ką, kam jie – kaip ir jis pats – griežtai nepritarė. Vaikas atsakė: „Norite pasakyti, kad manyje yra mechanizmas, kuris visą laiką tiksi ir bet kada gali mane susprogdinti?“ Paskui berniukas kurį laiką gyveno apimtas tikro siaubo, kad jam gresia pavojus susinaikinti.

daužyti ar laužyti arba tylėti. Tik atėjus lytinės brandos laikui imame suvokti, kas mūsų emocijos yra iš tikrųjų, – net ir tada, kai jų vedami nepradedame tuoj pat veikti ir net nekyla noras to daryti.

Tai, kas vyksta vaiko sąmonėje, jam gali būti paaiškinta tik tokiais vaizdiniais, kurie tiesiogiai randa atgarsį jo sąmonėje. Tam tinka vaizdiniai, kuriuos sužadina pasakos. Kaip vaikas galvoja ne „būsiu patenkintas, kai grįš Motina“, o „ką nors duosiu jai“, taip ir džinas tarė sau: „Kas mane išlaisvins, tą apdovanosiu.“ Kaip vaikas galvoja „kai pamatysiu jį, užmušiu“, o ne „esu taip supykęs, kad galėčiau tą žmogų užmušti“, taip ir džinas sako: „Užmušiu tą, kuris mane išlaisvins.“ Jei apie *tikrą* žmogų sakoma, kad jis taip pagalvojo ar pasielgė, ši mintis sukelia per daug nerimo, kad būtų suvokiama. Tačiau vaikas žino, kad džinas yra įsivaizduojama figūra, todėl įstengia suvokti, kas skatina veikti džiną, bet nėra verčiamas tiesiogiai tai pritaikyti sau.

Kai vaikas ima fantazuoti pasakos temomis, – o jei jis to nedaro, ji beveik praranda poveikį, – džino reakcija į frustraciją ir įkalinimą jam pamažu tampa įprasta, o tai yra svarbus žingsnis panašių savo paties reakcijų pažinimo link. Su šiais elgesio vaizdiniais vaikas susiduria pasakoje, atsiradusioje vaizduotės šalyje, todėl jis mintyse gali svyruoti nuo „tai tiesa, taip iš tikrųjų daroma ir reaguojama“ iki „visa tai netikra, tai tik pasaka“ – priklauso nuo to, kiek jis yra pasirengęs pripažinti, kad tokie dalykai vyksta jame pačiame.

Svarbiausia, pasaka užtikrina laimingą pabaigą, todėl vaikui nereikia baimintis, jei jis, atsižvelgdamas į pasakos turinį, leistų savo sąmonei pasireikšti, mat jis žino, jog, kad ir ką atskleistų, „nuo to laiko gyvens laimingai“.

Kiekviena pasaka – tai stebuklingas veidrodis, kai kuriais atžvilgiais atspindintis mūsų dvasinį pasaulį ir žingsnius, kuriuos mums būtina žengti, kad iš nebrandžių taptume brandūs.



BRUNO BETTELHEIM (Brunas Betelheimas, 1903–1990) — garsus žydų kilmės amerikietis vaikų psichologas ir psichiatras, ilgametis Čikagos universiteto profesorius. 1938–1939 m. kalėjo Dachau ir Buchenvaldo

koncentracijos stovyklose, nuo 1939 m. gyveno JAV.

B. Bettelheimą išgarsino įvairias traumas patyrusių vaikų terapijos metodas. Jo veikalai apie vaikų emocines traumas, brandos ritualus ir vyriškumo formavimąsi išlieka nepaprastai aktualūs iki šiol.

„Kodėl mums reikia stebuklo“ — tai vienas svarbiausių B. Bettelheimo darbų, jame į pasakas pasižiūrima psichanalitiko žvilgsniu. Čia aptariamos visame pasaulyje žinomos pasakos („Trys paršiukai“, „Jūreivis Sindbadas“, „Anselis ir Grytutė“, „Raudonkepuraitė“, „Snieguolė“, „Miegančioji gražuolė“, „Pelenė“ ir kt.) ir atskleidžiama didžiulė jų reikšmė vaiko emocinei ir psichologinei raidai. Autorius teigia, jog pasakos per savo unikalią struktūrą perduoda vaikui tai, kas labai svarbu bręstančiam žmogui, — įrankius suvaldyti savo vidinį pasaulį, orienturus suvokti sudėtingas gyvenimo situacijas ir pagalbą ieškant iš jų išeities. Pasakos padeda pažinti save ir kitus, skirti gėrį ir blogį, priimti ne tik šviesiąją, bet ir tamsiąją gyvenimo pusę, suteikia drąsos ir mažina įtampą susidūrus su bauginančia, nepažįstama tikrove.

Pasakos yra daug daugiau, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Galbūt po šios knygos pasakas skaitysite ne tik vaikams — jos gali tapti nepamainoma atrama ir suaugusiesiems.



Pirkite internetu
www.tytoalba.lt

